

ЦИГАНЮК Ю. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри комерційного та трудового права
(Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом)

УДК 343.1

ОСНОВНІ ВИДИ ПІДСИСТЕМ ТА ЇХ КОМПОНЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню основних видів підсистем та їх компонентів у кримінальному процесі України. Автором з'ясовуються основні види підсистем кримінального процесу України (стадії кримінального процесу України), а також окремо їх компонентів (кримінальне процесуальне законодавство; завдання та засади кримінального провадження; учасники кримінального провадження; права та обов'язки учасників кримінального провадження; докази; кримінальні процесуальні рішення). У підсумку визначено, що пошук системних явищ у кримінальному процесі, через розуміння його як діяльності, доречний лише з погляду його функціональності.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальна процесуальна діяльність, ентропія кримінального процесу, система кримінального процесу, підсистеми кримінального процесу, компоненти кримінального процесу, елементи кримінального процесу.

В статье исследованы основные виды подсистем и их компоненты в уголовном процессе Украины. Автором устанавливаются основные виды подсистем уголовного процесса Украины (стадии уголовного процесса Украины), а также отдельно их компоненты (уголовное процессуальное законодательство; задачи и принципы уголовного производства, участники уголовного судопроизводства, права и обязанности участников уголовного производства; доказательства; уголовные процессуальные решения). В итоге определено, что поиск системных явлений в уголовном процессе, через понимание его как деятельности, уместен только с точки зрения его функциональности.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовно-процессуальная деятельность, энтропия уголовного процесса, система уголовного процесса, подсистемы уголовного процесса, компоненты уголовного процесса, элементы уголовного процесса.

The article is devoted to the study of the main types of subsystems and their components in the criminal process of Ukraine. The author of the article finds out the main types of subsystems of the criminal process in Ukraine (the stages of the criminal process in Ukraine), as well as their components separately (criminal procedural law, the tasks and principles of criminal proceedings, participants in criminal proceedings, the rights and obligations of participants in criminal proceedings, evidence; criminal procedural decisions). In conclusion it is determined that the search for systemic phenomena in the criminal process, because of the understanding of it as an activity, is relevant only in terms of its functionality.

Key words: criminal process, criminal procedural activity, entropy of the criminal process, criminal process system, subsystem of the criminal process, components of the criminal process, elements of the criminal process.

Вступ. Не можна пізнати кримінальний процес як правове явище, а також його зміст і зміст його складових, без аналізу їх як системної правової категорії. Наукою кримінального процесу розроблено чимало теоретичних та практичних особливостей його системності, втім комплексно «система» та «системність» у кримінальному процесі на рівні абстрагування і конкретизації через системний аналіз залишаються малодослідженими.

Встановлення видів підсистем кримінального процесу в Україні дозволить верифікувати розуміння комплексності кримінального процесу, встановити певну міру чіткості і точності у його науковому та прикладному пізнанні.

Істотний внесок у пізнання системних явищ кримінального процесу знаходимо у працях Ю. Аленіна, С. Альперта, П. Біленчука, Т. Варфоломєєвої, В. Гончаренка, Ю. Грошевого, М. Костиць-

кого, О. Кучинської, Л. Лобойка, В. Маляренка, М. Михеєнка, В. Молдована, В. Нора, В. Попелюшка, В. Тертишника, В. Шибіка, М. Шумила та інших. Однак, на нашу думку, прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) потребує нового переосмислення досліджуваного питання у зв'язку із запропонованими Кодексом змінами системи кримінального процесу та системними нововведеннями.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних видів підсистем у кримінальному процесі України через співвідношення загального та конкретного у правових явищах.

Результати дослідження. Системні явища у кримінальному процесі України існували з моменту його виникнення. Так, у П. Люблінського знаходимо, що найпростіші зачатки існування окремих елементів кримінального процесу дає нам общинний період [1, с. 209]. Існування своєрідних правил поведінки в общині щодо злочину вказують на зародження системи кримінального процесу, яка є динамічною, продовжує свій якісний та кількісний розвиток із періоду общини до сьогодні.

Можна однозначно стверджувати, що на етапі становлення система кримінального процесу України пройшла період общини, княжий період, період магдебургського права, період Січі, царський період, імператорський період, радянський період та період становлення за незалежності України. Відповідно слід вести мову про те, що система кримінального процесу пройшла періоди і хаосу, і упорядкування, і самоорганізації.

Сьогодні ж, говорячи про основні види підсистем кримінального процесу України, варто розпочати з розуміння кримінального процесу України.

Класично та конспективно знаходимо підходи до розуміння кримінального процесу у чотирьох аспектах:

- як кримінальна процесуальна діяльність;
- як галузь кримінального процесуального права;
- як кримінальна процесуальна наука;
- як навчальна дисципліна.

Кожне із розумінь саме по собі є системним явищем та не позбавлене конкретизації у дрібніших елементах та компонентах, що утворюють їх. При цьому компонент – складова частина чого-небудь, складник [2, с. 252], елемент; 2) складова частина чогось; 3) частка в чомусь, деталь, інгредієнт [3, с. 170]. Отже, елемент – найменша частинка системи, що у поєднанні з іншими, може утворити компонент. Множина компонентів створює системи (підсистеми). Це стосується і системних явищ кримінального процесу.

Важко, власне, практично неможливо виділити одне пріоритетне розуміння «кримінального процесу» як системи із перерахованих вище, однак, відповідно до поставленої проблеми, вважаємо, що прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, в першу чергу, вплинуло на кримінальну процесуальну діяльність, яку і маємо намір дослідити на наявність системності (підсистем).

Необхідність розуміння системності кримінального процесу через призму системності кримінальної процесуальної діяльності підтверджується наявністю різного рівня складових елементів такої діяльності. Ці елементи наділені властивостями функціональних систем і у своєму варіативному поєднанні створюють нові підсистеми кримінальної процесуальної діяльності, компоненти яких мають зворотній вплив на цілісну кримінальну процесуальну систему, створюючи при цьому практику органів досудового розслідування, слідчих суддів, суду тощо.

До основних компонентів кримінального процесу через призму розуміння його як діяльності належать:

- 1) кримінальне процесуальне законодавство;
- 2) завдання та засади кримінального провадження;
- 3) учасники кримінального провадження;
- 4) права та обов'язки учасників кримінального провадження;
- 5) докази;
- 6) кримінальні процесуальні рішення.

Всі ці компоненти, поєднуючись в різних варіантах, створюють підсистеми стадій кримінального процесу.

Схожу думку знаходимо у Д. Суботіна. Автор звертає увагу на те, що система кримінального процесу є не умоглядною конструкцією, а цілком нормативно врегульованим процесуальним явищем. Так, провадження у кожній окремій стадії регламентовано в окремій главі (главах) КПК України, що вказує на інституційну відокремленість стадій [4, с. 61].

М. Леоненко зазначає, що структурними елементами кримінального процесу, які відображають його динаміку (лат. *processus* – рух, проходження, просування вперед), є саме стадії [5, с. 239].

Також, на думку автора, до особливих ознак стадій кримінального процесу, як правило, включають чотири компоненти: завдання, суб'єкти, правовідносини, рішення. На думку М. Леоненко, цей пе-

релік слід дещо конкретизувати, виходячи з сучасних властивостей стадійної побудови кримінального провадження. Так, слід звернути увагу на такі додаткові властивості (ознаки), як функціональність та темпоральність, які притаманні будь-якій стадії кримінального процесу. Виходячи з цих категорій, можна констатувати динаміку, стадійний порядок кримінального провадження та визначити субординаційні зв'язки між стадіями як структурними елементами кримінального процесу та їх логіко-функціональну підпорядкованість. На думку автора, слід звернути увагу на те, що система кримінального процесу є не умоглядною конструкцією, а цілком нормативно врегульованим явищем [5, с. 239].

У зв'язку з тим, що система стадій кримінального процесу, на думку Д. Суботіна, визначається чинним кримінально-процесуальним законом, системність кримінального процесу та кримінально-процесуального права є взаємообумовленими [4, с. 61]. А несуперечливість та узгодженість стадій всередині системи кримінального процесу є необхідною умовою її ефективного функціонування [5, с. 241].

Однак виникає запитання: наскільки універсальним є кримінальний процесуальний закон для системи кримінального процесу? Відповідь буде такою: кримінальний процес, як система, засновується на умовах самоорганізації її підсистем і визначається імперативністю та диспозитивністю кримінальної процесуальної діяльності. В імперативності кримінальної процесуальної діяльності засновницьку роль відіграє кримінальне процесуальне законодавство, в її диспозитивності – засади та завдання кримінального провадження.

Сама по собі кримінальна процесуальна діяльність не ізольована повністю, тобто на рівні найвищого абстрагування – не відособлена від всіх і всього, а саме від інших видів соціальної діяльності та від навколишнього середовища. Її ізольованість визначається лише частково, навіть скоріше умовно, шляхом імперативу незалежності слідчого і суду, таємниці досудового розслідування. Тому в системі кримінальної процесуальної діяльності інколи присутня процесуальна ентропія («розсіювання» частини процесуальної діяльності учасників кримінального провадження та суду в процесі на інші елементи та компоненти кримінального процесу, які в підсумку не впливають на зміст процесуальних рішень, створюючи таким чином марність та безрезультатність частини процесуальної діяльності). Самоорганізація кримінального процесу через диспозитивність може забезпечити уникнення такої ентропії, яка фактично введена деякими імперативними універсальними положеннями у кримінальному процесуальному законодавстві та на них базується.

Також можна визначити, що ентропія у кримінальній процесуальній діяльності є негативним явищем. Однак вона є лише на рівні конкретного кримінального процесуального провадження. Різниця лише в тому, у якому обсязі (кількості та якості) вона присутня. Найвищим рівнем ентропії у системі кримінального процесу є слідчі та судові помилки, які призвели до незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян.

Діяльність усіх учасників кримінального провадження має бути спрямована на усунення такої ентропії, адже її відсутність дозволить досягти завдань кримінального провадження.

Продовжуючи розглядати системні явища у кримінальному процесі України, варто зосередити увагу на завданні та засадах кримінального провадження. Як завдання, так і засади кримінального провадження є системними правовими категоріями, і, відповідно, утворюють також підсистеми кримінального процесу, які у кримінальному процесі як діяльності входять до підсистем стадій. Так, на думку А. Журби, до завдань кримінального провадження законодавець відносить складне за системною ознакою утворення [6]. Погоджуючись із автором, констатуємо, що у назві ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження використовується як множинне поняття та у своєму змісті розкриває комплекс заходів для забезпечення прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Буде правильним, на думку А. Журби, прослідкувати зв'язок завдань із принципами кримінального провадження [6]. Вважаємо, що загальні засади кримінального провадження, які встановлені главою 2 КПК України, як системне явище необхідно розглядати з погляду цілісності їх організації. Мова йде про надзвичайну щільність функціонального взаємозв'язку всіх загальних засад кримінального провадження. Самі по собі вони є окремими правовими категоріями, однак їх поєднання та цілісність за ознакою загальних засад і утворює їх підсистему підсистем кримінального процесу як діяльності.

У контексті дослідження необхідно також зазначити, що у науці існує концепція «принципу додатковості». Відповідно до цієї концепції, ціле та цілісний підхід повинні дати досліднику можливість знайти додаткові характеристики досліджуваного об'єкта, які більш-менш відображають специфічні риси саме його як цілого. Умови спостереження, тобто ракурс, у якому спостерігаємо досліджуваний об'єкт, можуть змінюватися в процесі дослідження, і це дає додаткові підстави для всебічного пізнання об'єкта [7, с. 19]. Ця концепція застосовувана до загальних засад кримінального провадження.

Відповідно до неї, комплексно про загальні засади можна вести мову, лише аналізуючи кожну із них, при цьому максимально застосовуючи індукцію.

Стає очевидним, що лише логічний взаємозв'язок між завданням та загальними засадами кримінального провадження дозволяє успішно та на високому рівні здійснювати кримінальну процесуальну діяльність. При цьому домінуючим є завдання, а засади є вимогами (умовами) до досягнення такого. Ці вимоги (умови) мають реалізовувати учасники кримінального провадження.

Учасників кримінального провадження, з погляду системного підходу до кримінальної процесуальної діяльності, можна аналізувати як системне кількісне явище (тобто, у своїй сукупності та залежно від правового інтересу можна вести мову про систему всіх учасників кримінального провадження або про окремі системи учасників). А ось права та обов'язки учасників кримінального провадження можна розглядати і як систему в цілому, і залежно від правового статусу кожного учасника. При цьому окремо необхідно вести мову про систему прав та окремо про систему обов'язків кожного із учасників.

Щодо системності доказів, то її можна розглядати з таких позицій системності: 1) їх процесуальних джерел; 2) вимог, що пред'являються до доказу; 3) їх достатності.

Кримінальні процесуальні рішення як результат діяльності учасників кримінального провадження з погляду системного підходу можна розглядати як 1) одне рішення (як узагальнений (систематизований) результат проведених процесуальних дій) та/або 2) система рішень у межах кожного окремого кримінального провадження.

Висновки. Щодо основних видів підсистем та їх компонентів у кримінальному процесі України, то необхідно зазначити, що пошук системних явищ у кримінальному процесі через розуміння його як діяльності доречний лише з погляду функціональності. Це допоможе по-новому поглянути на кримінальний процес, з нової точки зору проаналізувати правові явища та категорії, увести в обіг нові поняття.

Список використаних джерел:

1. Люблинский П. Свобода личности в уголовном процессе: Меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П. Люблинский. – С.-Пб.: Сенат. Тип., 1906. – 711 с.
2. Словник української мови: в 11 томах. – Том 4, 1973. – 840 с.
3. Сучасний тлумачний словник української мови [Текст]: для школярів, абітурієнтів, студентів, викладачів / уклад. Л. Олексієнко, О. Шумейло. – К. : Кобза, 2004. – 544 с.
4. Суботін Д. Стадія як елемент системи кримінального процесу / Д. Суботін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 4. – С. 60-63.
5. Леоненко М. Особливості стадійної побудови кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / М. Леоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26(65). – 2013. – № 1. – С. 238-242.
6. Журба А. Завдання кримінального провадження: структура і взаємозв'язок з іншими системоутворюючими факторами кримінального судочинства / А. Журба // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – №2. – С. 101-103. – [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/2_2014/29.pdf
7. Анохин П. Очерки по физиологии функциональных систем / П. Анохин. – М.: Медицина, 1975. – 448 с.

